

TANITMALAR... TANITMALAR... TANITMALAR...

"GÖROĞLI"

Aktaran ve Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Ülkü ÇELİK

Türkmen Gahırmançılık Eposu Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Mağtımghı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitüsü Aşgabat "Türkmenistan" 1990.

B. Memmetyazov, A. Durdıyeva, Ş. Halmuhammedov, K. Seyitmıradov tarafından yayına hazırlanan bu kitap, Köroğlu destanının Türkmen versiyonunu içermektedir. Bu eser, daha geniş okuyucu kitlelerine ulaşmak amaçlandığı için, Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, destanın özü korunarak popüler bir tarzda düzenlenmiştir. Kiril alfabesiyle transkribe edilen destanın bu neşrinde, önceki neşirlerden fazla olarak dört yeni bölüm daha yer almaktadır. Yirmi epizoddan oluşan eser, toplam 846 sayfadır.

Eserin "Göroğlu Destanı" başlıklı Giriş bölümünde, Köroğlu destanının Türkmen versiyonu hakkında genel bilgiler, onunla ilgili çalışmalar ve Köroğluyla ilgili diğer Türkler arasındaki yaygın inanışlar ele alınmıştır. Aşağıda bu bölümün bir kısmı yer almaktadır.

GÖROĞLI DESTANI

"Halkın doğal güçlerle olan savaşlarındaki ilk galibiyetleri, kendilerinde özgüven ve kıvanç duygusunu artırır, yeni galibiyetlere karşı isteği ve bu amaçla kahramanlık destanları türetme hevesini oluşturur." (M. Gorkiy)

Milli duyguların uyanışını, bağımsız-

lık ve özgürlük uğrunda verilen devamlı mücadeleyi halk dilinde ustalıklarla anlatan kahramanlık destanı, yayılıp olgunlaşması ve yıllar geçtikçe edebi yönünün de gelişmesi neticesinde geniş halk topluluklarının sosyal, ahlaki ve estetik ideallerini ifade etmekte önemli rol oynar. Uzun asırlar boyunca kahramanlık destanının dilden dile geçerek geniş alanlara yayılmasına, önemli yadigarlar olarak değerlendirilip korunmasına, adeta halkın milli kıvanç olmasına işte onun yukardaki bu özelliği ilk sırada sebep olur. Bu sözleri Türkmen kahramanlık destanı "Göroğlu" hakkında da söylemek gerekir. Türk dilli Sovyet halklarının, özellikle de Orta Asya, Kazakistan ve Azerbaycan halklarının "Manas", "Alpamiş", "Kablandı Batır", "Kırk Gız" gibi kahramanlık destanları galerisinde konusunun orijinalliyi, tarihiliği, dilinin tam halk dili olması, Pelvan Bağrı, Mağtımghı Garhyev, Falta Bağrı gibi üstadlar tarafından defalarca okunup, halkın görüş ve düşüncelerine yakınlığıyla Türkmen "Göroğlu"sı diğerlerinden ayrılıyor. Büyük Matımghı'nın zengin şiirlerinin Türkmen halkının en güzel milli kıvanç oluşu gibi, Türkmenlerin "Göroğlu"sı da bu tür kıvançların başta gelenlerinden biridir. Bunu, Kazak alimi R. Berdibayev, Karakalpak alimi K. Maksetov, Özbek alimi T. Mürzeyev gibi folklorcu meslektaşlarımız defalarca belirtmişler-

dir. Bunun için de, bu klasik yadigarı neşretmek, ilmi bakımdan öğrenmek, Türkmen filolojisinin en önemli görevlerinden biridir.

Türkmenlerin "destekçisi, himayecisi, gözüpek kahramanı" (Ye. E. Bertels) olan muhteşem Göroğlı hakkındaki meşhur destanın oluşması, yayılması ve Türkî dilli halkların çoğunun folklorunda önemli bir yer tutması hususunda birçok ilmi çalışmalar yapıldı. Bunların içinden başlıca Türkmen alimleri B.A. Garrıyev'in, N.A. Aşrov'un, M. Köseyev'in, A. Govşudov'un, P. Kiçigulov'un, A. Durdıyeva'nın, B. Veliyev'in, A. Bekmıradov'un, A. Garrıyeva'nın, A. Baymıradov'un ve Bu satırların yazarın eserlerini anmak gerekir. Ayrıca, "Göroğlı" destanı hakkında V. M. Jirmunski'nin, H.G. Köroğlı'nın, H.T. Zarıfov'un SSCB sınırları içinde büyüklü küçüklü ilmi eserler neşrettiklerini de hatırlatmak gerek.

Âlimlerin çoğunun fikrine göre "Göroğlı" destanı, orta çağların sonlarında halkın özgürlük hareketleri ve çiftçi isyanları sonucu vücut bulmuştur. Bunların başında XVI.yy.'ın ilk çeyreğinde Güney Azerbaycan'da, Küçük Asya'da ve Irak'ta ortaya çıkan ve XVII. yy. başlarına kadar devam eden Celâli İsyancı geliyor. Bu görüş doğrultusunda destanın kahramanlarının çoğunun, olduğu kabul ediliyor. Bu isyanlarla ilgili tarihi kaynaklarda Göroğlı'nın adına çok sık rastlanılıyor. Mesela, Ermeni tarihçisi şehirli fakir fukaranın isyan ettiklerini ve bunların liderlerinden birinin de Göroğlı olduğunu haber veriyor. "Celali" adıyla bilinen isyana aktif olarak katılanlar arasında Göroğlı'nın adı, XVIII. yy. Türk tarihçisi Evliya Çelebinin "Se-yahatnamesi"nde de geçiyor. H.G. Köroğlı, son yıllarda Türkiye arşivlerinde

Celâli Göroğlısıyla ilgili kıymetli malzemeler buldu. Bu malzemelerde Göroğlı'dan başka, Demirci Hasak'ın, Mustapa Kızıroğlı'nın, Bezirgen'in, Övez'in, Safar'ın, Gassan İsa'nın ve Yusuf'un da adları yer alıyor. Ermeni taciri Elyas Muşegyan'ın materyallerinde de Göroğlı'nın şarkılarına rastlanıyor. Bu tür materyallerden, düşüncelerden ve inanışlardan tabii ki daha çok var. Bunlar destanın tarihi köklerinin Celali isyanlarına dayandığını açık olarak gösteriyor. Celali hareketleri, kanaatimizce, yalnız Türkmen "Göroğlısı"na kaynak olmayıp, destanın bütün Kafkas versiyonlarındaki tarihi olayların aydınlanmasında da esas teşkil etmektedir. Bu versiyonların asıl konusunu Türkmenlerle ilgili olaylar oluşturuyor. Bu duruma destanın geçen yıllarda bulunan Gürcü ve Rus alfabelerinde yayınlanmış olan Gürcü versiyonu da tanıklık ediyor. Bu versiyonda Teke, Yomut ve Celali boylarının Rum bölgesinde (Anadolu) yaşadıkları, Göroğlı'nın dedesinin gözlerini ise Şaapbasın (Şah Abbas) oydurduğu hakkında bilgiler var.

Türkmen bakışları tarafından uzun yıllardan beri büyük sevgi ve coşkuyla okunan "Göroğlı" destanının oluşmasına ve gelişmesine Türkmenistan'da bulunan Türkmen boylarının hayatıyla ilgili olaylar büyük ölçüde tesir etmiştir. Destanın Kafkas versiyonlarında baş kahraman Göroğlı bahadır bir Türkmen yiğidi olarak gösterilirken, rakiplerinin de Türk sultanları olduğu öne sürülüyor. Baş kahramanın Türkmen olduğu, destanın Özbek ve Kazak versiyonlarında da büyük ölçüde teyit ediliyor. Özbek versiyonunda Göroğlı'nın Türkmenlerin Teke ve Yomut boylarında dünyaya geldiği anlatılıyor ve olayların çoğu da şimdiki Türkmenistan'da geçiyor. Kazak

versiyonunda ise yine baş kahramanın Teke ve Yomut boylarından çıktığı söylenip, hareket alanı da Ürgenç şehri, Amuderya yakaları ile Hazar denizi civarları olarak gösteriliyor. Kafkas versiyonlarında Göroğlı'nın ve bahadır yiğitlerinin İran şahlarına ve Arap hanlarına karşı vermiş oldukları mücadeleler büyük yer tutuyor. Tabii bütün bunlar destanın Güney Azerbaycan ve Küçük Asya'nın tarihi olaylarından çıkması ve Orta Asya ile Kazakistan'da gelişmiş olmasıyla ilgilidir.

Destanın Türkmen versiyonuna gelince, onda Batı Türkmenistan ile ilgili olaylara ve yer adlarına çok arstılıyor. "Servican" episodunun başlangıç olayları Gırrigala bölgesinde Sumbar nehri yakalarında geçiyor. Destanın bu epizodu Könetürgençli bakışı Nuri Halıkov'dan alınmış. Destanda Sumbar nehrinin adı şöyle geçmektedir:

" O (yani Şaşepit) kaleden aldığı mal ve esirlerle yola düşüp bir gün boyunca kaçtı. İkinci gün Sumbar çayının öte yüzüne geçip: "Göroğlı avdan üç gün sonra dönecek, bu durumda bizi takip edemez" deyip burada inip, çadırlarını kurup rahatça yattılar. Övez içinde sahtekarlık, hilekarlık olmaksızın düşmanın izinden gelmekteydi. Birden gördü ki Sumbar'ın öte yakasında allı yeşilli çadırlar gerilmekte...

Bu bilgiden hareketle, Göroğlı'nın kalesinin Sumbar nehrinin beri yakasında kurulduğunu söylemek mümkün. Balkar dağları, Etrek ve Gürgen gibi yer adları da destanda oldukça sık geçiyor. Baş kahraman Göroğlı da, destanın "Arap'tan Öç Alma" ve "Övez'in Azat Edilişi" epizodlarında yaşadığı yerlerin Balkan civarları olduğunu söylüyor:

*"Yok benim süsüm nişanım
Balkan civarları mekanım"*

*Pirler yardım eder kılıçlaşanda
Balkan civarında yurdun, Övez can"*

Destandan alınan bazı şarkılarda Göroğlı, Övez'e, Etrek ve Gürgen taraflarına göçmeyi teklif eder:

*"Gel Övez Gürgen'e göçelim
Etrek, Gürgen'de evim var"*

Göroğlı'nın Stavropol Türkmenleri arasında yayılan varyantlarında Gürgen ile birlikte Ceyhun nehrinin-Amuderya'nın da adı geçer:

*"Savaş günü şirin candan geçtiniz
Ata binip karlı dağlar aştınız
Deli Gürgen, Ceyhunları geçtiniz
Başka erişilmemiş arzunuz var mı,
kırklarım"*

Oldukça uzun olan destanın yazma nüshalarında yukardaki gibi örneklerden daha çok var. Güney-batı Türkmenistan ile ilgili olaylara Göroğlı üzerine kurulmuş rivayetlerde de yer veriliyor. Onlarda anlatıldığına göre Cıçalı Bey, torunu Göroğlı ile Övez ve Hasan'ı bu bölgede yetiştirmiştir. Hazar Denizi ve Madav gibi yer adları ile Teke, Yomut ve Yemreli gibi boy adlarının geçişi, bu rivayetleri konu bakımından Türkmenistan'a bağlıyor. Bunlarda Göroğlı'nın rakipleri olarak İran şahları gösteriliyor. Hatta Türk sultanı hükümünde öne sürülen Hünkarın ülkesi de "İran" şeklinde geçiyor.

"Göroğlı" ile ilgili rivayet ve hikâyelerde Sumbar nehri ve Balkan dağlarında geçen olaylar, Güney-batı Türkmenistan'daki yer adları, XVIII. asrın meşhur Türkmen şairi Şeydayı tarafından Göroğlı olarak adlandırılan Oğurcık

(Uğurcık) Alp'in başından geçenlerle son derecede bağlantılıdır. Hive tarihçisi Ebulgazi'nin anlattıklarına göre, bahadır yiğit Uğurcık Alp ilk hareketine İran'dan başlıyor. Destandaki:

"Siyaset ettin Basra yurdundan

Ters bakan ikbale Kör Cığan oğlu"

mısraları da bu hareketlerle ilgili olarak söylenmiş olsa gerek. Birçok han ile çarpıştıktan sonra Uğurcık, kabilesiyle birlikte Ural ve Volga nehirlerini geçip Balkan dağlarına yerleşir. Tarih ilmi doktoru Ata Cıkıyevin güvenilir tarihi kaynaklara dayanarak verdiği bilgilere göre Uğurcık, XII.-XIII. asırlarda Balkan dağları yakınlarında yaşamıştır. Amuderya'nın bir kolu olan Uzboy'un o devirde Hazar'a döküldüğü yerde şehir kurmuş ve ona Uğurca adını vermiş. Eski Uzboy'un Hazar'a döküldüğü yerde Uğurcalı denilen bir yer şimdi de var. Uğurcığın (Uğurcığın) bahadırılığı ve cesareti hakkındaki olaylar Göroğlına atfedilmiştir. Şedayı, Uğurcık (Uğurcık) için aşağıdaki dörtlükleri yazmıştır:

"Kırk şehirden haraç aldı

Oğuz ili aleme doldu

Çok devir geldi harcandı

Nazıl onun adeti, tarzi

Körhan oğlu Uğurcuk alp

Kırdı Türk ilini at salıp

Göroğlı ona ad kalıp

Haraca kesti sağı, solu

Doğup ikinci Uğurcuk

Ellere satılmış bazan

Devran döner bir zaman

Düzelir Türkmenin hali"

Şeydayı gibi usta bir şair tarafından Uğurcığa (Uğurcığa) Göroğlı adının takılması oldukça önemlidir. O devirlerde, Türkmenlerin atası olan Oğuzların aleme ayıldıklarından bahsedildiğine dikkat edilirse, Uğurcığın Göroğlı olarak kabul edilmesi de anlaşılabilir. Bu tür durumlar, destanın ilk şekillerinin çok eski zamanlarda, daha XII. ve XIII. asırlarda oluştuğuna tanıklık ediyor.

Destanda Türkmenistan'daki yerlerden bahsedilmesi ve oralarda geçen olayların anlatılması, konuya millî olma özelliğini katıyor. Türkmen halk dilinin edebi bir biçimi oldukça başarılı kullanılması da bu özelliği büyük ölçüde güçlendiriyor. Destanın Türkmen versiyonundaki olaylar, Güney Azerbaycan ve Türkmenistan'daki halkın yaşayışı ve onların Türk sultanları ile İran şahlarına karşı vermiş oldukları mücadeleler üzerine kurulmuştur. Baş kahramanın savaş ve hareket alanının genişliği, eserin kompozisyon planının kapsamlılığı destana sarsılmazlık ve derinlik katmıştır. Derinlik yönünden bu destan, yalnızca Kırgızların "Manas" destanı ile karşılaştırılabilir. Türkmen edebi mirasında ise bunun kadar derin bir eser olarak Büyük Ekimden sonra Sovyet edebiyatının klasiklerinden olan B. Karbaba-yev'in "Aygatlı Edim" romanını saymak mümkündür.

"Göroğlı" destanı, Türkmen halkının ve onun sözlü edebiyatçılara olan bakışı ve şarkıcılarının fehmîyle türemiş, ayrıca zahmetkeş halkın uzun asırlar boyunca oluşan edebi tecrübelerini özüne sinirmiş gerçek bir halk eseridir. Böyle bir eseri bize kadar ulaştırdıkları için, şu anki bahtiyar nesil, atalarımıza daima minnettar olmalıyız. Destanın özü, Bahadır yiğitlerin akıllı, cesur serdari, usta bakışı ve sazende Göroğlı'nın Türk

sultanlarına ve İran şahlarına karşı verdiği korkusuz ve devamlı mücadelelerin halk dilinde ustalıkla anlatılmasından ibarettir. Bu mücadelelerin üst sınıf temsilcilerine karşı verilmiş olması da Göroğlı'nı ve yiğitlerini halka büsbütün yakınlaştırıyor. Halkın saadeti için çalışan Göroğlı, şah ve sultanların talanlarına engel olup onlardan ulusun öcünü alıyor. Mesela, Göroğlı'nın baş düşmanlarından biri olan Türk Sultanı III. Murat (1574-1595), destanda geçen Hünkar Şahın prototipidir. III. Murat, Güney Azerbaycanı zaptetmek için Mustafa Paşa komutasında yüz bin kişilik ordu gönderiyor (Destanda da Hünkarın ordubası Mustafa, Göroğlı'nın üstüne birçok kez hücum eder). Korkunç savaşlar sonunda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan fethedilir. Bu kadar gazaplı bir sultan, destanın baş savaş kahramanını prototipi olarak Kafkas ve Orta Asya versiyonlarında da yer alır. İşte destanda, halkın bu tür zalim şah ve sultanlarla olan sürekli mücadeleleri, Göroğlı ve yiğitleri tiplemeleriyle edebi olarak anlatılıyor.

Türkmen kahramanlık destanı Göroğlı, bakışlardan derlenen nüshalar vasıtasıyla bize ulaştı ve geniş okuyucu kitlelerine hitap eden bu neşri, işte bu nüshalar doğrultusunda hazırladık. Mağtımğulı Dil ve Edebiyat Enstitüsünün yazmalar bölümünde korunan bu nüshalar, Cumhuriyetimizin hemen her yerinde toplanmıştır. Arap, Latin ve Rus alfabelerinde olan bu nüshalar; bakış ve destancuların kendi okuyuş özelliklerini de korumaktadır. Bunların arasında en önemli yeri, Ata Çehov'un 1937 yılında Daşhovuz ilinin Tağta ilçesinde yaşayan

ve Yomut boyundan olan meşhur Pelvan Bakşidan almış olduğu nüsha tutar. Bu kıymetli nüsha, on iki episoddan ibaret olup, ilk kez 1941 yılında (bir episod daha ilave edilerek) neşredilmiştir. Bunu Ata Govşudov hazırlamış, Meti Köseyev de redaksiyonunu yapmıştır.

Destanın elinizdeki neşrinde ise Pelvan Bakşının nüshası esas alınmış, ve buna Daşhovuz, Çercev, Tağtabazar bölgelerindeki bakışlar ile Stavropol Türkmenlerinin bakışlarından derlenmiş olan rivayetler de ilave edilmiştir. Bunlar, "Servican", "Erhasan ve Tellihan", "Övez ve Girat", "Övezin Oğlu Nuralı", "Göroğlı Bey ile Davut Serdar", "Göroğlı ve Bah Bey" ve "Tebli Batır" başlıklı epizodlardır. Son beşi ilk kez yayınlanmaktadır. Bu epizodlar konu yönünden destanla oldukça bağlantılı olup, son devirlerle ilgilidir. Onların da asıl kahramanları Göroğlı, evlathkları Övez ve Erhasan, torunu Nuralı ve acayıp Girat'dır.

Bu epizodlar, destanın Türkmen halkı arasında çok yaygın olduğunu göstermektedir. Bunların yayınlanıp daha geniş okuyuculara ulaştırılması, yeni epizodların bulunmasına da vasıta olur. Bu kitap destanın tam ilmi bir neşri olmayıp, daha çok, geniş okuyucu kitleleri için hazırlanmış popüler bir neşirdir. Bu sebeple, bazı epizodlarla Göroğlı'nın sohbet ve şarkılarının bir kısmı kısaltılıp, hazırlayıcılar tarafından halk için daha anlaşılır bir şekilde düzenlenmiştir. Tabii bunlar yapılırken metnin özüne ve edebi yönüne zarar verilmemeye çalışılmıştır.

Baymuhammet GARRITEV.
B. MEMMETYAZOV